

Nahiv İlminde Benzerlik Olgusu

The Case of Similarity in the Nahw

Doç. Dr. Yunus İNANÇ¹

¹İslami İlimler Fakültesi/ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman
• yunus.inanc@gmail.com • ORCID > 0000-0003-3659-1634

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma / Research

Geliş Tarihi / Received: 23 Şubat / February 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 31 Mart / March 2022

Yıl / Year: 2022 | **Sayı – Issue:** 52 | **Sayfa / Pages:** 165-184

Atıf/Cite as: İnanç, Y. "Nahiv İlminde Benzerlik Olgusu"

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 52, Haziran 2022: 165-184.

NAHİV İLMİNDE BENZERLİK OLGUSU

ÖZ:

Arap dilcileri, Arapların dile özgü kullanımlarını derleme ve derlenen verilerden dil kurallarına ulaşma süreçlerinin ardından dil kuralları ile ilgili derinlikli tartışmalar içerisine girmişlerdir. Başlangıçta temel dil meseleleri üzerinde duran dilciler zamanla konular üzerinde daha detaylı açıklamalar yapacak düzeye gelmişlerdir. İlk aşamalarda öncelikli ve zorunlu bilgiler üzerinde yoğunlaşırken daha sonra gerek dil ilimleri ve gerekse diğer ilimlerdeki gelişmelere paralel olarak zorunlu ve temel bilgilerin arka planına eğilmişlerdir. Nahvin kavramsal çerçevesinin tamamlanmasıyla beraber dil konularını kavramlar üzerinden daha derinlikli olarak tartışmışlar ve dil kurallarının arka planında yatan ve dil kuralı ile ilgili hükmü doğrudan etkileyen gerekçeler üzerinde düşünce üretmişlerdir. Bu çerçevede illet kavramı ortaya çıkmıştır. Ancak dilciler dil kuralları ile ilgili birincil illetlerin izahı ile yetinmeyip gerekçe arayışını ileri düzeylere taşımışlardır. İlet esaslı çalışmalar esnasında nahiv kurallarının arka planında etkin olan ve dilcilerin açıklamalarında dikkat çeken olgulardan biri de benzerlik olgusu olmuştur. Normal şartlarda gramer bakımından etkinliği bulunmayan bir öge benzerlik olgusu sayesinde başka ögeler üzerinde etkide bulunur hale gelmiştir. Bu çalışmada bir illet olarak benzerlik olgusu asıl ve fer' bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: *Arap Dili ve Belagati, Nahiv, Asl, Fer', Benzerlik.*

THE CASE OF SIMILARITY IN THE NAHW

ABSTRACT

Arab linguists after the processes of compiling the language-specific uses of the Arabs and reaching the language rules from the compiled data entered into in-depth discussions about language rules. Linguists, who initially focused on basic language issues over time they have come to the level of making more detailed explanations on the subjects. While they focused on primary and compulsory information in the first stages, they later focused on the background of compulsory and basic information in parallel with the developments in both linguistics and other sciences. With the completion of the conceptual framework of Nahw, they discussed language issues in more depth over concepts and produced thoughts on the reasons behind the language rules and directly affecting the language rule. In this framework, the concept of "cause" emerged. However, linguists were not

satisfied with the explanation of the primary reasons related to language rules, and they took the search for reasons to an advanced level. During “cause” (‘ille)-based studies one of the phenomena that is effective in the background of syntax rules and draws attention in the explanations of linguists has been the phenomenon of similarity. Under normal circumstances, an element that is not effective in terms of grammar has become effective on other elements owing to the phenomenon of similarity. In this study, the phenomenon of similarity as a cause will be discussed in the context of the essential and the detail.

Keywords: *Arabic Language and Rhetorics, Nahw, Essential, Detail, Similarity.*

GİRİŞ

Nahiv kurallarının tespit edilmesi sürecinde bazı dilciler kuralların arka planında yatan gerekçeleri ve nahiv hükümlerinin illetlerini bulmaya ve bunları izah etmeye çalışmışlardır. Nahiv ilminin teşekkül sürecinin ilk evrelerinde dil ile ilgili temel hususlara öncelik vermişler; söz gelimi fâil merfûdur, mef’ûl mansuptur şeklindeki temel hükümlere odaklanmışlardır. Fakat zaman içerisinde nahiv ilminin gerek diğer ilimlerdeki gelişmelere paralel olarak gerekse kendi içindeki gelişime bağlı olarak derinlik kazanmasıyla nahiv araştırmaları birincil hükümlerin arka planına doğru uzanmış, bu hükümler tartışma konusu edilmiş ve bunlarla ilgili bir gerekçe arayışı başlamıştır. Tespit edilen gerekçeler kimi zaman konuyu doğrudan izah eden gerekçeler olurken kimi zaman konudan uzaklaştıran zorlama gerekçeler olmuştur.

Nahiv kurallarının arka planında yatan ve dili kullananların fark etmesinin beklenmediği, daha çok dilcilerin dile dair çalışmaların ileri düzeyinde ele aldıkları meseleler nahiv ilminin teşekkül ettiği sürece yön veren temel nahiv kaynaklarında ana hatlarıyla yer almıştır. Daha sonraki süreçte ise bu kaynakların şerhlerinde ve telif düzeyindeki eserlerde sıklıkla gündeme gelmiştir. Aşağıda sözünü edeceğimiz konular ‘ilel temasını ön plana alan kimi eserlerde ise kendine daha çok yer bulmuştur. Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/949) el-İdâh fi 'ileli'n-nahv, Ebû'l-Hasan İbnü'l-Verrâk'ın (ö. 381/981) 'İlelu'n-nahv, Ebû'l-Bekâ el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) el-Lübâb fi 'ileli'l-binâ ve'l-i'râb adlı eserleri bu çerçevede dikkat çekenlerin bazılarıdır.

Bu çalışmada nahivcilerin sıklıkla başvurdukları gerekçelendirme (ta'lil) biçimleri üzerinde kısaca durulacak, ardından nahiv ilminde benzerlik (şibh/müşâbeh) olgusu ve bunun klasik nahiv eserlerindeki tezahürleri çokça örnek zikredilerek ele alınacaktır. Başlangıçta benzerlik olgusu hakkında bilgi verilecek, benzerlikten neyin kastedildiği ifade edilecektir. Daha sonra benzerlik olgusunun

doğrudan etkide bulunduğu kullanımlara yer verilecek, benzerlik olgusunun güçlenmesi veya zayıflamasına bağlı olarak ortaya çıkan nahiv kuralları bağlamındaki sonuçlar irdelenecek, benzerlik durumunun ortadan kalkmasının doğurduğu sonuçlar ele alınacaktır.

1. ASIL VE FER' BAĞLAMINDA BENZERLİK OLGUSU

Benzerlik, Zeccâcî'nin kıyâs esaslı illetler çerçevesinde ele aldığı bir illet olup iki şey arasındaki ortak noktadan hareketle kurulan bir ilişki biçimidir. Bu ilişki nahiv ve belagat ilimlerinde çeşitli düzeylerde karşımıza çıkmıştır. Ancak burada belagattaki sanatsal bir gayenin sonucu olup ifadenin daha anlaşılır ve etkileyici bir şekilde söylenmesini önceleyen ve *müşebbeh*, *müşebbehun bih*, *vechuş-şebeh* ve *edatu't-teşbih* gibi unsurları içeren benzetme olgusu (teşbih) değil nahiv ilmindeki dil kuralları çerçevesinde dile getirilen ve estetik bir gaye güdülmeyen benzetme konusu ele alınacaktır. Benzerlik olgusu aşağıda zikredilecek örneklerden de anlaşılacağı üzere nahiv eserlerinde çokça zikredilen bir olgu olmakla birlikte *âmil*, *ma'mûl*, *i'râb*, *mu'rab*, *mebnî* gibi çerçevesi ve sınırı belli bir konu olarak karşımıza çıkmamış, bir diğer ifadeyle müstakil olarak ele alınan bir konu olmamıştır.^[1]

Zeccâcî nahiv kurallarının arka planında yatan illetleri üç gruba ayırmıştır. Ona göre birinci grup illetler öğrenip öğretmeye konu olan illetler iken ikinci grup illetler kıyâs yoluyla ulaşılan illetlerdir. Üçüncü grup illetler ise teorik temelleri bulunan ve tartışma esasına dayalı illetlerdir. Zeccâcî bu illetleri şu şekilde izah etmiştir:

“Biz Arapların söylediği her şeyi duymadık. Başkası da duymamıştır. Fakat biz Arapların sözlerinden duymadıklarımızı duyduklarımıza kıyâs ettik. “قَامَ زَيْدٌ فَهُوَ قَائِمٌ” ve “رَكِبَ فَهُوَ رَاكِبٌ” ifadelerini duyduğumuzda ismi fâilin ne olduğunu anladık ve “أَكَلَ فَهُوَ آكِلٌ”, “ذَهَبَ فَهُوَ ذَاهِبٌ” dedik. Yine “إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ” cümlesindeki “زَيْدٌ” kelimesinin ne ile mansûb olduğu sorulduğunda اِنَّ'nin ismi nasp, haberi ref' yaptığını söyledik. İşte bu ve benzeri kullanımları böyle öğrendik ve öğrettik. Kıyâs esaslı illetlere gelince “إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ” cümlesinde yer alan “زَيْدٌ” kelimesinin “اِنَّ” ile mansûb olduğunu söyleyen kimseye اِنَّ'nin ismi neden nasp ettiği sorulduğunda; اِنَّ ve grubunun bir mef'ûle müteaddî olan fiile benzetildiği ve o fiillerle aynı çerçevede kullanıldığı, ona benzedikleri için onun gibi amel ettiği söylenmiştir. Sonuç olarak اِنَّ ile mansûb olan kelime lafız bakımından mef'ûle, اِنَّ ile merfû olan kelime de lafız bakımından fâile benzetilmiştir. Bir başka ifadeyle اِنَّ “صَرَبَتْ” اِنَّ cümlesindeki gibi mef'ûlü fâilin önüne geçen fiillere benzetilmiştir.

[1] Modern dönemde bu konuda bir eser dikkatimizi çekmiştir ki bu da Muhammed Hasan Muhammed Yusuf tarafından kaleme alınan *el-Müşâbehetu fi'n-nahvi'l-Arabî* adlı çalışmadır. Bunun dışında tespit edebildiğimiz bir çalışma bulunmamaktadır.

Teorik temelli ve tartışma esaslı illetler ise bu iki illet düzeyinden sonra dile getirecek olan bütün illetlerdir.”^[2]

Dile özgü bir durumun başka bir duruma benzetilmesi halinde bir tarafta benzetilen öge, diğer tarafta ise benzeyen öge yer almıştır. A, B'ye benzetildiğinde B'nin sahip olduğu bütün özelliklerin A'ya uyarlanması, B için geçerli olan bütün durumların A için de geçerli olması zorunlu olmamıştır. Her ne kadar İbnü'l-Ver-râk “asla dâhil edilen bir şey asıl gibi muamele görür.”^[3] dese de benzerlik olgusu nahiv eserlerinde daha çok Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) “bir şeye benzetilen, benzetildiği şeye bütün hükümlerinde uymaz.”^[4] görüşü çerçevesinde şekillenmiştir. Zira iki şey arasındaki benzerlik ilişkisi bazı konularda aynı hükme tabi olmalarını gerektirdiği gibi bazı konularda ayrılmasını mümkün veya gerekli kılmıştır.

Benzerlik konusu daha çok asıl ve fer' bağlamında ele alınmıştır.^[5] Ebûbekir Muhammed b. Serrâc (ö. 316/929) bu konuda şöyle demiştir: “Bir şeye benzetilen bütünüyle onun gibi kabul edilemez, onun gücünü elde edemez.”^[6] Bu bağlamda benzetilen asıl, benzeyen ise fer' olmuş ve fer'in asla benzemesi onun hükmüne bütünüyle olmasa da büyük oranda tabi olmasını gerektirmiştir. Nahiv kuralları söz konusu olduğunda asıl şartsız amel ederken asla benzetilerek amel kazandırılan öge (fer') belirli şartlar altında amel etmiştir. Dolayısıyla fer'in aslın hükmüne tabi olması kapsamlı ve bütüncül bir bağlılık olmamış, ulaşılan hükümler belirli şartlara bağlanmış ve şartların yer almaması halinde asla sağlanan hareket alanı fer'e sunulmamıştır. Öte yandan nahiv bilginleri benzeyen-benzetilen, fer'-asıl konusunda ilkesel bir duruş sergilememişlerdir. Kimi zaman benzeyeni (fer'i) bütünüyle benzetilenin (aslın) yerine koymuşlar ve onu aynı muameleye tabi tutmuşlardır.

[2] Ebû'l-Kâsim Abdurrahman b. İsmail Zeccâcî, *el-İzâh fî 'ilel'in-nahv*, nşr. Mâzin el-Mübârek (Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1986), 63, 64; Celâlüddîn Süyûtî, *el-İktirâh fî usûl'in-nahv*, nşr. Abdülhakîm Atıyye (Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1427), 271.

[3] Ebû'l-Hasan Muhammed b. Abdullah Verrâk, *İlelu'n-nahv*, nşr. Mahmud Câsim Muhammed Dervîş (Riyâd: Mektebetu'r-rüşd, 1999), 540.

[4] Celâlüddîn Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'ül-cevâmi'*, nşr. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998), 1/486.

[5] Ebû Bekr Muhammed b. Sehl İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fî'n-nahv*, nşr. Abdülhüseyn el-Fetlî (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1996), 2/332.

[6] İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fî'n-nahv*, 2/332, 352. Aynı çerçevedeki diğer görüşler için bkz: Cemâlüddîn Ebî Amr Osman b. Ömer İbnü'l-Hâcib, *Emâli İbn'ul-Hâcib*, nşr. Fahr Sâlih Süleyman Kadâre (Beyrut-Amman: Dâru'l-ciyl-Dâru Ammâr, 1989), 1/417; Alemüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed Sehâvî, *Sifru's-saâde ve seffiru'l-ifâde*, nşr. Muhammed Ahmed ed-Dâî, 2. Bs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1415), 2/809.

Kimi zaman da aynı hükme tabi olamayacağını söyleyerek benzeyene kısıtlı bir alan bırakmışlardır.^[7]

Benzerlik güçlenen ve zayıflayan bir olgu olup nahivde yaygın olarak işletilen ve nahiv kurallarının gerekçelendirilmesinde devamlı olarak başvuru bir illet olmuştur. İki şey arasındaki benzerlik güçlendikçe benzeyen öge benzetilenin özelliklerine daha çok yaklaşmış ve benzetilen için geçerli olan hüküm benzeyen için büyük oranda uygulanmıştır. Ancak benzerlik zayıfladıkça söz konusu durumdan uzaklaşmıştır.^[8] Benzerlik başlıbaşına bir illet olarak etkinlik gösterdiği gibi bazen destekleyici mahiyette illet olarak da yer almıştır. Fakat ister başlıbaşına isterse destekleyici mahiyette etkinlik gösterebilir gücü zayıfladığında illet olma özelliğini kaybetmiştir.^[9] Buna gayri munsarîf kelimelerin durumunu örnek verebiliriz. Bilindiği üzere bir kelimenin diğerlerinden farklı olarak iki özelliğe veya iki özellik gücünde bir özelliğe sahip olması onu gayri munsarîf kelimeler grubuna sokmaktadır. Ancak bir kelimenin fiile benzemek gibi tek bir özelliğe sahip olması gayri munsarîf olması için yeterli sayılmamış, buna bir sebep daha eklenmesi halinde gayri munsarîf olacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla kimi zaman benzerlik yeterli bir sebep olmamıştır.^[10] Bu nedenle Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî (ö. 392/1002) benzerliğin güçlü ve sağlam bir illet olmadığını, bilakis zayıf bir illet olduğunu belirtmiştir.^[11]

Benzerliğin geniş kapsamlı bir güç kazandırmadığı ifade edilmişti. Nitekim fiil olup da benzerlik olgusu çerçevesinde fiil gibi amel eden, fiil olmadığı halde yine aynı çerçevede amel eden kelimeler de aynı şekilde benzetildiği aslın bütün hükümünü kapsayacak şekilde bir etkiye sahip olamamışlardır.^[12] Söz gelimi نَ وُ ve grubu ile (Hicâz lügatına göre) ما harfi fiile benzedikleri için fiil gibi amel ederler. Fakat

[7] Bu durum fiillerin gramer bakımından durumları izah edilirken söz konusu edilmiştir. Şöyle ki; fiilin iki tür ameli vardır. Bunların biri aslî ameli diğeri ise fer'î amelidir. Aslî amelinde merfû ma'mûlû mansûb ma'mûlünden önce yer alırken fer'î amelinde durum tersinedir. Bazı harfler (نَ، اَ، كَ، نَ، اَ، نَ) fiile benzedikleri için fiilin fer'î amelini üstlenmişlerdir. Dolayısıyla fiilin aslî ameli kendisi, fer'î ameli ise kendisine benzeyen öğeler tarafından üstlenilmiştir. Bu öğelerin hem lafız (harf sayısı) hem de anlam bakımından benzerlik göstermeleri bunu mümkün kılmıştır. Bkz: Muhammed Bedruddin b. Ebubekir b. Ömer Demâmîni, *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevaid*, nşr. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Mufdî (1983), 4/18; Ebu'l-Hasen Ali b. İsa Rummânî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, nşr. Yusuf b. Abdurrahman b. Nâsir el-Arifî (B.y.: y.y., ts.), 610.

[8] Ebu'l-Hasen Ali b. Mu'mîn b. Muhammed b. Ali İbn Usfûr, *el-Mumtiu'l-kebîr fî't-tasrîf*, nşr. Fahrreddin Kabâve (Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 1996), 226; Ebû Hayyân Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi Kitâbi't-Teshîl*, nşr. Hasan Hindâvî (Dimaşk-Riyad: Dâru'l-kalem, 2013), 1/125; Demâmîni, *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevaid*, 2/214.

[9] Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1/446.

[10] Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Munsif şerhu kitâbi't-tasrîf*, nşr. Abdullah Emin İbrahim Mustafa (Kahire: İdâratü'l hayâtî't-türâsî'l-kadîme, 1954), 346; Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *et-Tebyân an mezâhibin-nahviyyine'l-Başıyyîn ve'l-Küfyyîn*, nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Beyrut: Dâru'l-garb el-İslâmî, 1986), 217, 218.

[11] Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, nşr. Muhammed Ali Neccâr (Kahire: Mektebetu'l-ilmîyye, 1952), 1/137.

[12] Muhammed b. Yusuf b. Ahmed Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid bi şerhi Teshîli'l-fevâid*, nşr. Ali Ahmed Fahir ve diğerleri (Kahire: Daru's-selam, 1428), 3/1461.

bunların haberleri kendilerinin önüne geçemezler. Zira kendisine benzetildiği fiillerin bütün eylemlerini üstlenecek kadar güçlü değildirler. Bu yüzden fiillerde mümkün olan her şey bunlarda mümkün kabul edilmemiştir.[13] Benzer durumu şurada da görmek mümkündür: ما harfi şimdiki zamanı olumsuzluğa çevirmesi, mübtedâ ve habere dâhil olması ve haberlerine ب harfinin dâhil olması yönüyle لَيْسَ'ye benzetilmiştir. Fakat aynı amel için belli şartları taşıması istenmiştir. Çünkü asıl, kendisine benzeyenden (fer') üstündür. Benzeyen benzediğine her konuda yaklaşmadığından لَيْسَ için geçerli olan her şey ما için geçerli olmamıştır. لَيْسَ marife kelimelerde de nekra kelimelerde de amel eder. Haberi isminin önüne geçebilir. İsmi ile haberinin arası لا ile ayrılabilir. Bu durumda dahi gramer bakımından gücü devam eder. Fakat ما fer' olduğundan ondan bir bakıma eksiktir. Haberin öne geçmesi, ismi ve haberinin arasının لا ile ayrılması veya olumsuzluğun لا ile bozulması halinde amel edememesi bu yüzdendir.[14]

Nahivcilerden "لات" kelimesi ile ilgili nakledilen tartışmaları da bu çerçevede ele almak mümkündür. Bu kelimenin aslının ne olduğu ve amelinin bulunup bulunmadığı لات ile ilgili öne çıkan tartışmalardandır. لات'ın amelinin bulunduğunu savunan dilcilerden aralarında Ebû Bısr Amr b. Osmân b. Kanber Sibeveyh'in (ö. 180/796) de olduğu bir gruba göre لَيْسَ, لات'ın amelinin yapar. Sibeveyh Arapların kimi zaman, özellikle جين kelimesi ile kullanımında لات'yi لَيْسَ'ye benzettiklerini söylemiştir. لات'ın جين kelimesini mef'ûl olmak üzere nasp ettiği, لات'ın لَيْسَ'ye لَيْسَ'nin de ضَرْب'ye benzetildiği, ضَرْب'nin mansûb ögesinin de mef'ûl olduğu şeklinde bir izaha yer verilmiştir. لات'ın amel edebileceğini düşünenlerden kimi amelinin جين kelimesi ile sınırlandırırken kimi de bu kelimenin eş anlamlısı olanlarda da amel edebileceğini söylemiştir.[15]

Buradaki benzerlik ilişkisinde dikkat çeken bir durum da asıl-fer' ilişkisidir. Aralarında benzerlik kurulan iki öğeden biri asıl, diğeri fer' olduğuna göre burada لَيْسَ asıl, لات ise fer'dir. Asıl için mümkün olmayanın fer' için mümkün olması kabul edilir bir durum değildir. Buna binaen لات'den sonra gelen جين kelimesinin mansupluğu izah edilirken Ahfeş gibi dilciler burada {ولات جين مناص} ayetini "لات الجين" şeklinde takdir etmişlerdir. Burada bir hazf söz konusu olduğundan bu izah doğru bulunmamıştır. لَيْسَ'nin isminin hazfi mümkün değilken ona benzetilen لات'ın isminin hazfedilmesi doğru görülmemiştir. Eğer bu doğru olsaydı aslında (لَيْسَ) mümkün olmayan bir şeyin fer'de (لات) mümkün olması söz konusu olacaktı ki bu imkân dâhilinde değildir.[16] Yine temyîzin mansûb olması da asıl ve fer' bağlamında, benzerlik olgusu çerçevesinde izah edilmiştir. Temyîz cümlelerinin asıl

[13] Zeccâcî, *el-İdâh*, 135, 136; *Şerhu İbn-i Akîl*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Kahire: Dâru't-turas, 1980), 2/296.

[14] Mecdüddîn Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Bed' fî İlmî'l-Arabiyye*, nşr. Fethî Ahmed Aliyyüddîn (Mekke: Câmîatu Ummu'l-kurâ, 1978), 1/566-568.

[15] Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 4/490-494.

[16] Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 4/494.

ve zaruri öğelerinden (عُضْدَة) olmayıp cümlelerin temel anlamının tamamlanmasının ardından ek bilgi vermek üzere getirilen ifadelerden (فَضْلَة) olması açısından mef'ûle benzetilmiştir. Temyizin âmili çoğunlukla çekimlenmeyen öğelerdendir. Bu nedenle kendisine benzetilen mef'ûl için mümkün olan takdim ve tehir temyizinde uygun bulunmamıştır.^[17]

Bilindiği üzere cinsi nefyeden لا، اِنَّ، 'ye benzediği için اِنَّ gibi amel eder. Tespit edilen benzerlik noktaları şöyle ifade edilebilir: İkisi de isim cümlesinin önüne gelir. İkisi de tekit içindir. لا olumsuzluğu tekit etmek için gelirken اِنَّ olumlu durumu tekit etmek için gelir. لا، اِنَّ، 'nin zıddıdır. Bir şey nasıl ki benzerine hamledilirse aksine de hamledilebilir. Her ikisinin de cümlelerin başında gelme önceliği vardır.^[18] Bu benzerlik ona bazı hakları kazandırsa da bütünüyle onun gibi olmasını sağlamamıştır. Bir diğer ifadeyle amel bakımından اِنَّ'ye hamledilen لا çeşitli hususlarda اِنَّ'den geri tutulmuş, ona tanınan hakların tamamı لا'ya tanınmamıştır. Ezherî bunları şu şekilde ifade etmiştir:

“اِنَّ'nin ismi hem zamir hem açık isim olurken لا'nın ismi sadece açık isim olmak zorundadır. اِنَّ'nin ismi hem marife hem nekra olabilirken لا'nın ismi nekra olmak zorundadır. لا'nın haberi zarf veya mecrûr olduğunda isminin önüne geçemezken اِنَّ'nin haberi geçebilir. لا'nın ismi tenvin alamazken اِنَّ'nin ismi alabilir. لا'nın müfret isminin mu'rablığı ve mebniliği konusunda ihtilaf varken اِنَّ'nin isminin mu'rablığı konusunda ihtilaf yoktur. اِنَّ herhangi bir şart olmaksızın amel ederken لا ancak belirli şartlarla amel etmektedir.”^[19]

Öte yandan لا'nın اِنَّ gibi amel etmesi zayıf görülerek bu amele karşı çıkmıştır. Gerekçe olarak ileri sürülen görüş ise şudur: اِنَّ zaten fiile benzediği için amel etmiştir. Dolayısıyla asıl değil fer'dir ve ameli aslından değil başka bir şeye benzerliğindedir. Bir şeye benzediği için amel edebilen ögenin ameli zayıf olduğundan ona benzetilerek başka bir şey amel ettirilmemelidir.^[20]

Benzerlik olgusunun asıl ve fer' kavramları bağlamında genel çerçevesini bu şekilde çizdikten sonra bu olgunun ortaya çıkış şekillerini detaylandırmak yararlı

[17] Zeccâcî, *el-İdâh*, 135, 136; Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed İbnü'l-Haşşâb, *el-Mürtecel fi Şerhi'l-Cümel*, nşr. Ali Haydar (Dımaşk, 1972), 158, 204; Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *el-Lübâb fi İleli'l-Binâi ve'l-İrab*, nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât - Abdülilâh Nebhân (Dımaşk: Dâru'l-fikr el-muâsır-Dâru'l-fikr, 1995), 1/297; *Şerhu İbn-i Akil*, 2/296.

[18] Halid b. Abdullah Ezherî, *Şerhu't-tasrîh ale't-tavzîh*, nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2000), 1/336.

[19] Ezherî, *Şerhu't-tasrîh ale't-tavzîh*, 1/336, 337. لا'nın amel edebilmesi için ileri sürülen şartlar şunlardır: لا zâid değil olumsuzluk ifade eden اِنَّ olmalı. Onunla olumsuzluk yapılan ögenin bütün cinsiyle olumsuzluk yapılmalı. O yüzden nekra üzerine dâhil olmalı.

[20] Necmü'l-emme Radiyyüddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, thk. Hasan Muhammed Hıfzî (Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1414), 1/258; Demâmîni, *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevaid*, 4/112; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 3/1418.

olacaktır. Bu itibarla öncelikle söz konusu olgunun nahiv kurallarına doğrudan etki etmesi üzerinde durulacak, ardından güçlü ve zayıf olması halinde doğuracağı sonuçlara yer verilecek ve son olarak da iki şey arasındaki benzerlik sebebiyle ortaya çıkan yeni durumun benzerliğin ortadan kalkmasıyla devam edip etmeyeceği meselesine temas edilecektir.

2. BENZERLİK OLGUSUNUN DOĞRUDAN ETKİDE BULUNDUĞU NAHİV KURALLARI

Benzerlik olgusu dil kuralları bağlamında sonuca etkisi olan ikincil bir güç olarak karşımıza çıkmıştır. Bir kelime türü başka bir kelime türü ile benzerlik çerçevesinde değerlendirildiğinde yeni bir durum kazanmış, aksi takdirde aslı üzere kalmıştır.^[21] Konuyu nahiv eserlerinden örneklerle detaylandırmanın yararlıacağı kanaatindeyiz.

Bilindiği üzere Arapçada kelime; isim, fiil ve harf olmak üzere üç türdür. Asıl itibarıyla isimler mu'rab, fiiller ve harfler mebnîdir. Ancak daha sonra ortaya çıkan bir illet bazı isimlerin mu'rab olmasını engellereyerek mebnîleşmesine yol açarken bir illet de bazı fiillerin mebnî olmasını engellereyerek mu'rab olmasına neden olmuştur. İsimlerin mu'rab olmasının önüne geçip mebnîliğine yol açan sebep harflere benzemeleridir. Fiiller için de aynı durum geçerlidir. Fiillerin de mebnîlikten mu'rablığa geçişine yol açan temel sebep isimlere benzemeleridir. Sonuç olarak harflere benzeyen isimler mebnîlik, isimlere benzeyen fiiller mu'rablık kazanmışlardır. Mu'rab isimler aslı üzere kalmış, mebnîleşenleri ise aslının dışına çıkmışlardır. Mebnî fiiller aslı üzere kalmış, mu'rab olanları ise aslının dışına çıkmışlardır. Harfler ise asılları üzere kalıp mebnîliklerini korumuşlardır.^[22]

İsim ile harf arasındaki benzerlik; yapı benzerliği, anlam benzerliği ve kullanım benzerliği olmak üzere üç türdür. Yapı bakımından benzerlik harf sayısı ile irtibatlandırılmıştır ki bazı isimler tıpkı harfler gibi bir ya da iki harflidir. Bu durum mebnîliği gerektirecek bir neden olarak görülmüştür. Anlam bakımından benzerlikte ise ismin harflerden birinin anlamını içermesi kastedilmiştir. Söz gelimi مَتَى kelimesi "مَتَى تَقَمُّ أَقَمُّ" cümlesindeki gibi şart anlamında kullanıldığında aslında şart edatı olan اِنْ harfi anlamında kullanılmıştır. {مَتَى نَصْرُ اللَّهِ} âyetindeki gibi soru anlamında kullanıldığında istifham hemzesi gibi kullanılmıştır. Dolayısıyla anlam bakımından benzerlik mebnîliği gerektirecek bir durum olarak görülmüştür. Çünkü ismin görevi kendindeki manaya delalet etmesidir. Bununla birlikte kendindeki mana dışında başkasındaki bir manaya işaret etmesi söz konusu olduğunda harfe benzemiş olmaktadır. Zira başkasındaki manaya delalet etme durumu harfe özgü-

[21] İbnü'l-Esîr, *el-Bed' fî İlmî'l-Arabiyye*, 1/68.

[22] Zeccâcî, *el-İdâh*, 77; Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr Fârisî, *el-Mesâilü'l-Halebiyyât*, nşr. Hasan Hindâvî (Dimaşk & Beyrut: Dâru'l-kalem & Dâru'l-menâre, 1987), 314; İbnü'l-Esîr, *el-Bed' fî İlmî'l-Arabiyye*, 1/37; 2/259; Nâziru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 1/229.

dür. Kullanım açısından benzerlik ise ismin fiilin yerine geçmesi, fiil gibi kullanılması gibi harfe özgü kullanım yollarından birine tabi tutulmasıdır. Nitekim هَيْهَاتَ, أَوْه isimler بَعُدَ, اتَّجَعَ, بَعُدَ, أَسْكَنَتْ gibi fiillerin yerine kullanılmakta ve herhangi bir amilden etkilenmemektedirler. لَعَلَّ'nin اَلْتَمَنَى, لَعَلَّ'nin اَلْتَرَجَى anlamında kullanılması bu çerçevededir. Sonuç olarak ismin harfe benzemesi mu'rab olmasına engel, mebnî olmasına sebep olmuştur. İsimlerden harfe yapı, anlam ve kullanım bakımından benzerlik taşımayanlar ise aslı üzere kalıp mu'rab olmayı sürdürmüşlerdir.^[23]

Fiillerden isimlere benzediği için mu'rab olan kelime grubu ise muzâri fiil grubudur. Fiillerde aslanan mebnî olmaktadır. Ancak muzâri fiil isme benzediği için mu'rab olmuştur. İbn Yaîşe göre bu benzerlik muzâri fiilin mu'rab olmasını zorunlu kılmıştır.^[24] Adı da buradan gelmektedir. Nitekim “الفعلُ المُضارعُ” ifadesinde yer alan المضارع kelimesi benzemek, andırmak anlamlarına gelen “ضارِعُ المُضارِعُ” fiilinden gelmektedir. Dolayısıyla muzâri fiil ifadesi asıl itibariyle “الفعلُ المُضارعُ للإسم” şeklinde olup malum muzâri fiil ismi faile, meçhul muzâri fiil ismi mef'ûle benzetilmiştir. Bu benzerlik şu şekilde izah edilmiştir: “زَيْدٌ يَفْعُومُ” cümlesinde yer alan يَفْعُومُ kelimesi zaman bakımından şimdiki zamana da gelecek zamana da muhtemel olup cümle iki zamandan hangisine delalet ettiği konusunda bir belirsizlik taşımaktadır. “رَأَيْتَ رَجُلًا” cümlesinde yer alan رَجُلًا kelimesinde de bir belirsizlik söz konusudur. Ancak ilk cümleyi “سَيَفْعُومُ اسْوَفَ يَفْعُومُ زَيْدٌ” şeklinde, ikinci cümleyi de “رَأَيْتَ الرَّجُلَ” şeklinde ifade ettiğimizde belirsizlik ortadan kalkmaktadır. O halde nasıl ki muzâri fiile eklenen bir harf/edat belirsizliği ortadan kaldırmışsa benzer durum isim için de geçerli olmuş, isme eklenen bir harf/edat belirsizliği ortadan kaldırmıştır. Benzerliğin bir yönü budur. Bir diğer yönü de muzâri fiil haber olduğunda kendisine “رَأَيْتَ الرَّجُلَ لَمْ يَكُنْ يَفْعُومُ” cümlesindeki gibi bitişebilir. Bu durum isim için de geçerlidir ve “رَأَيْتَ الرَّجُلَ لَمْ يَكُنْ يَفْعُومُ” demek mümkündür. Burada isme bitişen ل harfinin fiillerden sadece muzâri fiile bitişmesi aralarındaki benzerliğin güçlü olmasındandır. Bir diğer benzerlik yönü ise hem muzâri fiilin hem de ismin “مَرَرْتُ بِرَجُلٍ يَفْعُومُ” ve “مَرَرْتُ بِرَجُلٍ قَائِمٍ” cümlelerinde olduğu gibi nekra kelimeler için sıfat olarak gelebilmesidir.^[25] Ayrıca “رَأَيْتَ الرَّجُلَ لَمْ يَكُنْ يَفْعُومُ” ve “رَأَيْتَ الرَّجُلَ لَمْ يَكُنْ يَفْعُومُ” cümlelerinde olduğu gibi her ikisi de haber olabilir. Sonuç olarak muzâri fiil, isim ve fiil arasındaki ortak kullanım alanına girmiştir.

[23] Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ elfiyeyti İbn Mâlik*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid (Beirut: Mektebetu'l-asriyye, ts.), 1/54-60; Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah İbn Akil, *el-Musâid alâ teshîli'l-fevâid*, nşr. Muhammed Kâmil Berakât (Dimaşk-Cidde: Dâru'l-fikr-Dâru'l-medenî, 1400), 1/21; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 1/238, 239. İsmi harfe benzemesinin mu'rablığına engel olduğuna dair bkz: Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 1/236; Demâmîni, *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevâid*, 1/131.

[24] Ebû'l-Bekâ Yaîş b. Ali İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, nşr. Emîl Bedî' Yakub (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422), 4/210.

[25] Nekra kelimelerden sonra gelen mâzi fiil de sıfat anlamı taşır. Fakat burada muzâri fiilin isme benzerlik oranının diğer fiil türlerinin benzerlik oranından çok daha fazla olduğuna vurgu yapıldığından söz konusu edilmemiştir.

Benzerlik diğer fiiller için değil de büyük oranda muzâri fiil için söz konusu olmuş ve bu benzerlik sebebiyle de muzâri fiil mu'rab olmuştur.^[26]

İsim ve muzâri fiil arasındaki benzerlik bir başka açıdan şöyle gerekçelendirilmiştir: Bilindiği üzere fâsıla zamiri (ضَمِيرُ الْفَصْلِ) mübtedâ ve haberden her ikisinin marife olması halinde araya giren ve mübtedâ-haber ilişkisi dışında başka bir anlamın ortaya çıkmasına engel olan zamirdir. Kısmen tekit/hasr anlamı da içermektedir. Bu zamiri Basralı dilciler fasıla, Kûfeli dilciler ise imâd (عَمَاد) olarak adlandırmışlardır.^[27] Söz gelimi “زَيْدٌ هُوَ الْقَائِمُ” cümlesinde زيد mübtedâ, القائم ise haberdir. Her ikisi de marife olduğundan sıfat-mevsuf olmaları muhtemeldir. Bu durumda araya giren هُو zamiri hem vurgu ifade etmekte hem de anlam karışıklığını gidermektedir. Benzerlik konusu burada da karşımıza çıkmaktadır. Zira ifade edildiğine göre “زَيْدٌ هُوَ يَقُومُ” cümlesindeki gibi haberin muzâri fiil olması halinde de araya fasıla zamirinin girmesi mümkün görülmüştür. Temel gerekçe muzâri fiilin isme benzemesidir. Aynı genişlik mâzi fiile sağlanmamıştır. Çünkü isimle mâzi fiil arasında bir benzerlik ilişkisi yoktur.^[28]

Yukarıda da ifade edildiği üzere fiillerde asolan âmil olmaktadır.^[29] Kelime türü itibariyle âmil olmadığı halde bazı isimler fiile benzerliği sebebiyle âmil olmuşlardır. Bu durum “ismin ameli zatından dolayı değil fiile benzemesi sebebiyledir.”^[30] şeklinde ifade edilmiştir. Fiil gibi amel eden ismi failin gramer bakımından sahip olduğu güç de bu benzerlikten kaynaklanmaktadır. Zira başında elif ve lâm bulunmayan ismi fâil muzâri fiile benzetildiği için fiil gibi amel etmiştir. Zeccâcî'nin ifadelerine göre “الضَّارِبُ” kelimesi “يَضْرِبُ” fiilinin amelini yapar. Nasıl ki “يَضْرِبُ” fiili “الضَّارِبُ” kelimesine benzetildiği için mu'rab olmuşsa “الضَّارِبُ” kelimesi de “يَضْرِبُ” fiiline benzetildiği için onun amelini yapmıştır. Bu nedenle birbirlerine benzetilmişler ve aynı işleme tabi tutulmuşlardır.^[31]

[26] Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbânî Sîrâfî, *Şerhu Kitâb'î Sîbeveyh*, nşr. Ahmed Hasan Mehdelî-Ali Seyyid Ali (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2008), 1/28; İbnü'l-Esîr, *el-Bed'î fî ilmi'l-Arabiyye*, 1/29; Ahmed b. Hüseyin İbn Habbâz, *Tevcihu'l-luma' şerhu kitâb'î'l-Luma'*, nşr. Fâyiz Zekî Muhammed Diyâb, 2. Bs (Kahire: Daru's-selam, 1428), 356; el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmâil b. Ali Ebü'l-Fidâ, *Kitâbu'l-Künnâş fî fenneyi'n-nahvi ve's-sarf*, nşr. Riyâd b. Hasen el-Havvâm (Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 2004), 2/8; İbn Ümmü Kâsım Murâdî, *Tavdihul-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. Abdurrahman Ali Süleyman (Kahire: Dâru'l-fikr el-Arabî, 2001), 1/302; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1/72; Mustafa Galâyîni, *Câmi-ud-dürûsi'l-arabiyye*, nşr. Abdulumunî Hafâce (Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 1994), 2/161; Muhammed İd, *en-Nahvu'l-musaffâ* (Kahire: Mektebetu's-şebâb, 1971), 349; Ebü'l-Fidâ, *Kitâbu'l-Künnâş*, 2/6; İbnu's-Serrâc, *el-Usul fi'n-nahv*, 2/146; Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 1/125.

[27] Ebü'l-Berekât Abdurrahman İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilil-hilâf beyne'l-basriyyîn ve'l-küfiyyîn* (Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 2003), 2/578; Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 2/288.

[28] İbnü'l-Esîr, *el-Bed'î fî ilmi'l-Arabiyye*, 1/60.

[29] İbnü'l-Haşşâb, *el-Mürtecel fî şerhi'l-Cümel*, 1/123.

[30] Ebu'l-İrfan Muhammed b. Ali Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûni 'alâ Elfîyyeti'bni Mâlik & Şerhu's-şevâhid li'l'Ayni*, nşr. Tahâ Abdurraûf Sa'd (B.y.: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.), 1/174.

[31] Zeccâcî, *el-İdâh*, 135, 136. İsmi fâil ile muzâri fiil arasında iki açıdan benzerlik kurulmuştur. Bunun için bkz: *Şerhu İbn-i Akîl*, 3/106.

Yukarıda ismin harfe, ismin fiile, fiilin isme benzemesinin gramer bakımından doğurduğu sonuçlar üzerinde durulmuştu. Şimdi de aynı kelime türü içindeki bir benzerlikten söz edilecektir. Zira mâzi ve muzâri fiil arasında da bir benzerlik kurulmuş ve bu benzerlik şöyle izah edilmiştir: Her ikisi de haber olabilir. “مَرَرْتُ بِرَجُلٍ يَضْرِبُ” ve “مَرَرْتُ بِرَجُلٍ ضَرَبَ” cümlelerinde olduğu gibi her ikisi de sıfat olabilir. “إِنْ قُمْتَ قُمْتُ” ve “إِنْ تَقُمْ أَقُمْ” cümlelerinde olduğu her ikisi de şart ve ceza (koşul-sonuç) cümlelerinde yer alabilir. Her ikisinin başına قد kelimesi gelebilir. Mâzi fiil ile muzâri fiil arasında kurulan bu benzerlik emir fiilde olmadığı için emir fiil farklı bir kategoride değerlendirilmiştir. Benzerlikten yoksun olan emir fiil şu noktadan hareket edilerek dışta bırakılmıştır: Bütün fiillerde aslanan mebnîliktir. Mâzi fiiller asıl olması gerektiği hal olan mebnîlik üzere kalmışlardır. Mebnîlikte aslanan sükûn üzere mebnî olmaktadır. Sükûn üzere değil de bir hareke ile mebnî olması ise telaffuz kolaylığı ve sık kullanılabilirliği ile irtibatlandırılmıştır. Zira çok kullanılan kelimelerde dile kolay gelen seçenekler tercih edilmiştir. Ayrıca mâzi fiil muzâri fiile benzeyince emir fiilden farklı bir özellik kazanmış ve sükûn üzere mebnî olmak yerine daha öncelikli olarak hareke üzere mebnî olması gerekmiştir.^[32]

Benzerlik olgusunun etkin olduğu bir diğer konu كَانَ ve grubudur.^[33] Ferrâ كَانَ'nin isminin faile benzediği için merfû, haberinin hâl'e benzediği için mansûb olduğunu söylemiştir.^[34] Ona göre “كَانَ زَيْدٌ ضَاحِكًا” cümlesi “جَاءَ زَيْدٌ ضَاحِكًا” gibidir. كَانَ'nin ismi ve haberinin irâbı tartışmasında Ferrâ ismin كَانَ ile merfû olduğunu belirtmiş, fakat merfûlüğünü fâil olduğu için değil, şekil olarak faile benzediği için aldığını eklemiştir. Ferrâ dışındaki Kûfelilere göre كَانَ'nin ismi zaten merfû idi. Bu yüzden onu merfû kılan كَانَ değildir. Sonrasında ismin neye benzediği tartışma konusu edilmiştir. Kimine göre gerçekleşmesi için bir mahal gerektirmemesine istinaden lâzım fiilin failine benzetilmiştir. Kimine göre ise anlamının kavranması iki ismi gerektirdiğinden müteaddî fiile benzetilmiştir.^[35]

[32] İbnü'l-Haşşâb, *el-Mürtecel fî şerhi'l-Cümel*, 104; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2/446.

[33] ve benzerlerinin nakis fiil olarak isimlendirilmesinin sebebi ve bu edatlarla ilgili hükümler hakkında geniş bilgi için bkz: Duran Ekizer, “Sa' duddîn et-Teftazanî'nin (ö. 792/1390) Şerhu Dîbaceti'l-Mişbah Adlı Risalesinin Tahkiki ve Nahiv Açısından Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 62/2 (2021): 386, 387.

[34] كَانَ'nin haberi Basralı dilcilere göre mef'ûle, Ferrâ'ya göre hale benzetilmiştir. Ferrâ dışındaki diğer Kûfeli dilcilere göre ise haldir. Bkz: Hamdî Kevkeb, *el-Efâlu'n-nâkisa* (Darul'-buhûs ve'l-'ilâm, 2008), 151. Ferrâ'nın görüşüne şöyle karşı çıkmıştır: Haber tıpkı mef'ûl gibi zamir olarak gelebilir. Oysa hal zamir olarak gelemez. Haber mef'ûl gibi marife olarak gelebilir. Oysa halin şartı nekra olmasıdır. Haber camit olarak gelir. Hal ise müştak gelir. Haber cümle'nin aslı unsuru olup gözden çıkarılamaz. Oysa hal olmasa da olur. Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 4/116, 131; Nâzırî'u-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 3/1069. İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2/680; İbn Habbâz, *Tevcihu'l-lumâ'*, 134; İbnü'l-Hâcib, *Emâli İbn'ul-Hâcib*, 1/408; Ebû Hayyân Endelûsî, *İrtişâfu'd-darb min lisâni'l-Arab*, nşr. Receb Osman Muhammed-Ramazân Abduttevvâb (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1998), 3/1146.

[35] Demâmî'nî, *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevaid*, 3/168.

كَانَ'nin haberinin gerçek anlamda mef'ül olmayıp mef'üle benzetildiği ve bir şeye benzetilen ögenin benzetildiği şeye her hususta tabi olmasının, onun için geçerli olanın bunda da bütünüyle geçerli olmasının düşünülemeyeceği belirtilmiştir.^[36]

Benzerlikten dolayı kazanılan gücün sınırlı bir güç olduğuna işaret etmesi bakımından كَانَ'nin ismi ve haberinin hazfi ile ilgili ifade edilenler oldukça ilginçtir. Ebû Hayyân her ikisinin de hazfinin doğru olmadığını söylemiş, isminin hazfedilmesinin doğru olmadığına faile benzemesini gerekçe göstermiştir.^[37] Öte yandan كَانَ'nin haberi ile ilgili benzerlik olgusu çerçevesinde ele alınan tartışmalardan biri de كَانَ'nin haberinin zamir olması halinde munfasıl veya muttasıl zamirden hangisinin daha uygun olacağı meselesidir. كَانَ'nin haberinin asıl itibariyle mübtedanın haberi olduğu, bu haberin ise muttasıl zamir olmayacağı belirtilmiştir. Fakat كَانَ'nin haberinin mef'üle benzetilmesinden dolayı muttasıl olarak gelmesinin de mümkün olacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte "كُنْتَ إِيَّاهُ" şeklinde munfasıl getirilmesinin "كُنْتَ" şeklinde muttasıl getirilmesinden daha güzel olacağı ifade edilmiştir.^[38]

3. BENZERLİK OLGUSUNUN GÜÇLÜ VEYA ZAYIF OLMASININ SONUÇLARI

Benzerlik olgusu, yerine göre güçlenen veya zayıflayan bir olgu olarak nahiv eserlerinde yer almıştır. Amel etmeyen bir şeyin amel edene benzerliği amel etme ihtimalini artırmış ve bu benzerlik oranı arttıkça amel etme gücü artarken bu oran azaldıkça ameli zayıflamıştır.^[39] Tek bir açıdan kazanılan benzerlik güçlü bir benzerlik olarak değerlendirilmemiştir.^[40] Bu kısımda benzerlik olgusunun güçlü ve zayıf olması durumunda nahiv kuralları bakımından ortaya çıkardığı sonuçlar irdelenecektir.

ما ve لا harfleri, gramer bakımından كَيْسٍ'ye benzetilmişlerdir. Fakat aralarındaki benzerlik seviyesi dilciler tarafından farklı görülmüş ve ما'nın كَيْسٍ'ye benzerliğinin لا'nın benzerliğinden daha güçlü olduğu ifade edilmiştir. Bu çerçevede şöyle denmiştir: ما tıpkı كَيْسٍ gibi şimdiki zamanın olumsuzluğu için kullanılırken لا mutlak anlamda olumsuzluk için kullanılır. Bu yüzden ما hem marife hem nekra kelimelerde amel ederken لا sadece nekra kelimelerde amel etmiş ve لا'nın ameli ما'nın amelinden daha az olmuştur.^[41]

[36] Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 6/6. Kimi zaman benzeyenle benzetilen aynı hükme tabi olmuştur. Söz gelimi ليس ve لا'nın isminin faile benzedikleri için hazfedilemeyeceği belirtilmiştir. Nasıl ki fâil hazfedilemezse faile benzetilenler de hazfedilemez. كان ve benzerleri de bir mef'üle mütaddî olan fillere benzetilmiş olup bunların da isimlerinin hazfedilemeyeceği ifade edilmiştir. Bkz: Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 8/333.

[37] Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1/369.

[38] Ukberî, *el-Lübâb*, 1/170; Kevkeb, *el-Efâlu'n-nâkisa*, 69.

[39] İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 1/109.

[40] Verrâk, *İlelu'n-nahv*, 457.

[41] Ebü'l-Fidâ, *Kitâbu'l-Künnâş*, 1/154.

Kimi nahiv meselelerinde benzerlik oldukça güçlü şekillerde ortaya çıkmıştır. Fiile benzeyen harfler bu çerçevede ele alınmıştır. Nitekim اِنْ, اَنَّ, اَنَّ, اِنَّ, اِنَّ harfleri fiile benzetilmiştir ve bu harflerle fiil arasındaki benzerlik ilişkisi güçlü bir ilişki olarak nitelenmiştir. Benzerliğin güçlü olması bu harflerin fiil manasını taşımalarıyla ve lafzen de fiil kalıbına benzerliğiyle izah edilmiştir. Lafız ve anlam benzerliği beş şekilde tezahür etmiştir: Bu harfler vezin bakımından fiile benzetilmektedirler. Fiil gibi fetha üzere mebnûdirler. Bu harfler de tıpkı fiiller gibi sadece isimlere özgü olup sadece isimler üzerinde amel edebilirler. Fiile dâhil olan nûnu'l-vikâye bunlara da dâhil olur. Bu harflerde fiil manası vardır.^[42] Sonuç olarak fiile bu açılardan benzediklerinden fiil gibi amel etmeleri gerekmiştir. Bir fiilin hem merfû hem de mansûb ma'mûlû bulunmaktadır. O yüzden bu harflerin de merfû ve mansûb ma'mûlû olmalıdır. Merfû ma'mûl fâile, mansûb ma'mûl de mef'ûle eş görülmüştür. Fakat bu harflerin mansûb ma'mûlû merfû ma'mûlünden öne alınmıştır. Çünkü bu harflerin ameli fer'î ameldir.^[43] Asli amel kendisine benzetilene, fer'î amel ise benzeyene uygun görülmüştür. Bu harfler lafız ve anlam bakımından fiile benzeseler de fiil değildirler. Bunların fiilden farklı olduklarının görünmesi için gramer sonucu itibarıyla farklı bir etkiye sahip olmaları gerekmiş ve bu nedenle mansûbu öne alınmıştır.^[44]

İki şey arasındaki benzerlik derecesinin zayıf olması halinde benzetilen öğenin bütün imkânları benzeyene tanınmamış ve ona gramer bakımından sınırlı bir alan bırakılmıştır. Söz gelimi fiile benzetildiği için amel eden اِنْ grubunun fiile benzerliği güçlü bir benzerlik olarak nitelense de bu harfler fiil gibi çekime tabi tutulmadığı için fiilde mümkün olan her şey onda mümkün olamamış, fiilin sahip olduğu güce sahip olamamıştır. Nitekim fiilin mansup ma'mûlünün (mef'ûl) merfû ma'mûlünden (fâil) önce gelmesi mümkün ve doğru görülmüştür. Burada fiil asıl, bu harfler ise fer'dir. Asıl için mümkün olan esneklik fer' için mümkün olmamıştır. Çünkü fer' niteliğindeki öğeler tek bir duruma tabi olmuşlardır ve benzetildikleri asla sağlanan genişlik ve esneklik bunlara sağlanmamıştır. Benzerlik ilişkisiyle kazandıkları durumun dışına çıkamamışlardır. Bu yüzden fâilin mef'ûl önüne geçmesine bakıp benzerlik durumunu gerçek göstererek اِنْ cümlesinde yer alan haberin ismin önüne geçirilmesine imkân tanınmamıştır. Her ne olursa olsun اِنْ harftir ve kendisine benzetildiği şeyin (fiil) gücüne erişememiştir.^[45]

[42] اِنَّ ve اِنَّ harfleri لَنْ kelimesi اِنَّتُمْ kelimesi لَيْتْ اَشْتَبُوْهُ kelimesi اِنَّتُمْ ise اِنَّتُمْ ve اِنَّتُمْ fiilleriyle eşleştirilmiştir. İbnü'l-Haşşâb, *el-Mürtecel fi şerhi'l-Cümel*, 169; İbn Yağış, *Şerhu'l-mufasssal*, 1/254.

[43] Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber Sibeveyh, *el-Kitâb*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1988), 1/95; Sîrâfî, *Şerhu Kitâb'i Sibeveyh*, 1/399.

[44] İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 1/145; İbn Habbâz, *Tevcihu'l-luma*, 147, 148. Bu harflerden لعل diğerlerinden bir açıdan farklıdır. Hepsini beş hususta fiile benzerken لعل nûn'ul-vikâye birleşmesi konusunda onlardan farklıdır. لعل ye nûn'ul-vikâye birleşmez. İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 1/183.

[45] Sîrâfî, *Şerhu Kitâb'i Sibeveyh*, 1/328. Burada şu noktaya dikkat çekmekte yarar vardır: Haber "إِنَّ فِي الدَّارِ" "زَيْدًا" ve "إِنَّ أَمْلَكَ عَمْرًا" cümlelerindeki gibi merfuluğun açıkça ortaya çıkamadığı câr-mecrûr ve zarf öbeklerinden oluştuğunda yer değişmesinde sorun görülmemiştir. (Bkz: İbnü'l-Haşşâb, *el-Mürtecel fi şerhi'l-Cümel*, 169, 170.) Sîrâfî'nin burada haberin ismin önüne geçmesinin mümkün olmadığını değil de âmilin önüne geçmesinin mümkün olmadığını kast etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu harflerle ilgili bir diğer tartışma da bu harflere ما harfinin bitişmesi halinde gramer bakımından işlevlerinin devam edip etmeyeceği tartışmasıdır. Bu harflerden bazıları işlevini sürdürürken bazıları kaybetmiştir. Söz gelimi kendisine ما bitişen لَيْت amel etme bakımından diğerlerinden daha önde görülmüştür. Sibeveyh kendilerine ما bitişen إِنَّ ve لَكِنَّ'nin amel etmesini uygun bulmazken İbn Serrâc bunu mümkün saymıştır. İbnü'l-Verrâk'ın bu konudaki yorumunu şu şekilde özetlemek mümkündür: Bu iki harf cümlede yer alan olumluluğu pekiştirmek için getirilir. Bu nedenle asıl itibariyle amel etmemeleri gerekirdi. Fakat mana bakımından değil de lafız bakımından fiile benzetilmişlerdir. Böylece amel eder hale gelmişler ve amelleri zayıf olmuştur. Hal böyleyken bir de kendileriyle amel ettikleri öğelerin arasına ما harfinin bitişmesi amel etme konusundaki zayıflıklarını artırmıştır. Fiile benzetilen diğer harfler ise kısmen fiil anlamı da taşımaktadırlar. Nitekim “كَانَ”, teşbih anlamını, “لَعَلَّ” normal şartlarda olması muhtemel bir şeyin gerçekleşmesi umudunu, “لَيْتَ” ise normal şartlarda gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şeyin gerçekleşmesi umudunu içermektedir. Üzerine dâhil oldukları isim cümlesinin başlangıç cümlesi anlamını da ortadan kaldırarak güçlenmişlerdir. Böylece araya herhangi bir ögenin girmesi gramer bakımından işlevine zarar vermemiştir. Bu harflerin söz konusu durumda gramer bakımından etkisini kaybetmesi harfi cerlerin durumu ile kıyaslanmış ve harfi cerlerle mecrurlarının arasının başka öğelerle ayrılmasına rağmen etkisini kaybetmemesi hatırlatılmıştır. Ancak İbnü'l-Verrâk'ın şu ifadeleri buna itiraz olarak değerlendirilebilir: “Harfi cerler amel etme bakımından asıldır ve asıl olarak amel ederler. (Gramer bakımından sahip oldukları işlev) başkasına benzetilmek suretiyle kazandıkları bir işlev değildir. Bu harfler ise fiile benzetildikleri için amel ederler. Sonuç olarak asıl itibariyle âmîl olan, başkasına benzetilmek suretiyle etki kazanan amilden daha güçlüdür.”^[46] Bu nedenle her ne kadar benzerlik sayesinde gramer işlevi kazanan harflerin hepsi için ittifak edilmiş bir görüş olmasa da yapı bakımından değişim geçiren harflerin gramer bakımından işlevleri tartışmalıdır.

Harflere benzeyen isimlerin mebnîlik kazandıkları ifade edilmişti. Orada مَتَى kelimesinin “مَتَى تَقُمْ أَقْمَ” cümlesindeki gibi şart anlamında kullanıldığında aslında şart edatı olan إِنَّ harfi anlamında kullanıldığı, {مَتَى نَصُرُ اللَّهَ} âyetindeki gibi soru anlamında kullanıldığında istifham hemzesi gibi kullanıldığı belirtilmişti ve ismin anlam bakımından harfe benzerliği mebnîliği gerektirecek bir durum olarak görülmüştü. Fakat أَيَّ kelimesi {أَيُّمَا الْأَجَلَيْنِ فَصَبِثْ} âyetinde şart edatı olarak kullanıldığı ve {فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ} âyetinde ise istifham için kullanıldığı halde mu'rab olmuştur. Çünkü isimlerin özelliği olan izafet kullanımına yer verilmiştir. Burada benzerlikten dolayı kazanılan mebnîlik benzerliğin zayıflamasıyla kaybedilmiştir. Yine هَذَا ve هَاتَانِ kelimeleri de işaret manası içermekle birlikte müsennâ şeklinde gelerek mu'rab olmuşlardır.

[46] Verrâk, *İlelu'n-nahv*, 219.

Çünkü müsennâ olmak isme özgüdür. İsme özgü bir duruma yaklaşarak aslına dönmüşlerdir.^[47]

4. BENZERLİK OLGUSUNUN ORTADAN KALKMASININ SONUÇLARI

Benzerlik olgusu kimi zaman bir kullanıma geçici bir meşruiyet kazandırmış ve o kullanımı mümkün kılan şartların değişmesi veya ortadan kalkmasıyla söz konusu meşruiyetini yitirmiştir. Sibeveyh belli şartlar altında aynı çerçevede değerlendirilen iki durumun şartların değişmesi halinde benzerlik dışına çıkacağından daha önce kabul edilebilir görünen durumun aslına döneceğini ifade etmiştir.^[48] Dolayısıyla benzerliğe bağlı olarak elde edilen kazanımlar benzerliğin ortadan kalkması veya zayıflaması nedeniyle geri alınmıştır. Bir diğer ifadeyle benzerliğin ortadan kalkması illeti benzerlik olan amillerin amelini ortadan kaldırmıştır.^[49]

Kıyâsa göre amel etmemesi gereken bir kelimenin amel eden başka bir kelime ile aralarında benzerlik bulunması amel etmesini sağlamıştır. Söz gelimi تئیس'ye benzeyen م'nin amel etmesi bu çerçevede değerlendirilmiştir. Hicaz lügatına göre م amel etmektedir. Fakat aralarındaki benzerlik ilişkisi zayıf olduğundan haberde amel edecek güçte değildir. Ayrıca م fiile benzetilmiş bir harf olup mamulü üstünde tasarrufta bulunacak kadar güçlenememiştir. Haberin ismin önüne geçmesi, istisnâ edatının dâhil olması, aralarının ayrılması amelini engelleyici durumlar olarak görülmüştür. Şayet söz konusu benzerlik ilişkisi güçlü bir ilişki olsaydı bu durumlar amelini engel olamayacaktı.^[50] تئیس'ye benzetilen م'nin zikredilen sebeplerden dolayı aslına dönerek amel edememesi ile ilgili de şöyle denmiştir: م'nin amel etmesinin sebebi kendisine benzediği تئیس'nin olumsuzluğundan dolayıdır. Olumsuzluk ifade eden bir edattan sonra gelen لا edatı olumsuzluğun bozulmasına yol açmıştır. Bu da benzeme gerekçesini ortadan kaldırmış ve benzerlik yok olmuştur. Böylece amel edebilme imkânı kalmamıştır.^[51] Bir diğer ifadeyle م تئیس'ye lafız bakımından değil anlam bakımından benzetilmiştir. Anlam ortadan kalkınca amel iptal olmuştur. Çünkü benzerlik ortadan kalkmış ve böylece aslına dönmüştür. Aslında ise amel etmemek vardır. Zira م hem isme hem de fiile dâhil olabilen bir harf olup isim ve fiilden herhangi birine özgü olma durumu yoktur. Oysa âmillerde aslolan isim ve fiilden birine özgü olmaktır.^[52] Gramer açısından etkide bulunduğu kelime ile aralarının ayrılması halinde de aynı durum geçerli olup aslına dönecek

[47] İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 1/54-60; Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah İbn Akîl, *el-Musâid alâ teshîli'l-fevâid*, 1/21. İsmi harfe benzemesin mu'râblığına engel olduğuna dair bkz: Nâziru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 1/236; Demâmîni, *Ta'lîku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevâid*, 1/131.

[48] Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/284; Sîrâfi, *Şerhu Kitâb'i Sibeveyh*, 3/21.

[49] Tahîr b. Ahmed İbn Babeşâz, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-muhsibe*, nşr. Halid Abdülkerîm (Kuveyt: Matbaatu'l-asriyye, 1977), 1/258; Demâmîni, *Ta'lîku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevâid*, 3/242.

[50] Verrâk, *İlelu'n-nahv*, 257; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 1/135.

[51] İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1/92; Sîrâfi, *Şerhu Kitâb'i Sibeveyh*, 1/328.

[52] Verrâk, *İlelu'n-nahv*, 257.

ve amel etmeyecektir.^[53] Benzer durum ismin mu'rab ve mebnilik durumları için de geçerlidir. Yukarıda ismin asıl itibariyle mu'rab olduğu, harfe benzemesi sebebiyle mebnî olduğu ifade edilmişti. İsmın harfe benzemesi mu'rab olmasını gerektirecek bir engel çıkmadıkça ismin mebnî olmasını sağlar. Fakat bir engel çıkması halinde harfe benzerliği yok sayılır ve isim mu'rab olur. Çünkü aslına dönmüş olur.^[54]

Fiile benzetilen harflerin (لَعَنَّ لَيْتَ، لَكِنَّ، كَأَنَّ، أَنْ، إِنَّ) kendilerine harf ilave edilmesi veya kendilerinden harf düşmesi gibi değişimlere maruz kalması halinde eski durumlarını koruyup koruyamayacağı nahivciler tarafından tartışılmıştır. Zira bu harflerin son harfinin fetha üzere mebnî olması ve bazılarının üç harfe sahip olması gibi nedenler mâzi fiile benzemesinin gerekçesiydi. Dolayısıyla bu kelimelerin yapı bakımından uğradıkları değişikliğin sonuçsuz kalması düşünülemezdi. Söz konusu değişikliğin etkilediği harflerin başında أَنْ، إِنَّ ve كَأَنَّ gelmektedir. أَنْ، إِنَّ ve كَأَنَّ'nin muhaffef olması halinde amel edip etmeyeceği tartışmasında fasih kullanıma göre كَأَنَّ'nin كَأَنَّ şekline geldiğinde amel etmemesi evladır. Bunun için iki gerekçe ileri sürülmüştür: İlkine göre bu amelini kaybetmesinin nedeni fiile olan benzerliğinden uzaklaşmasıdır. Fiilden uzaklaşmasının en açık göstergesi ise kendisine harfi cerin bitişebilecek olmasıdır. Çünkü bu kelimeler fiile benzedikleri için amel etmişlerdir. Bu benzerlikten uzaklaştıkça kazandığı etki gücünü yitirmiştir. Yine إِنَّ'nin de muhaffef olması halinde isimlere özgü olma durumu ortadan kalktığından amel etmemesi yaygın olduğu gibi aslına itibarla amel etmesi de mümkündür. Fakat أَنْ muhaffef olup أَنْ haline geldiğinde amel etmeye devam etmiştir. Çünkü أَنْ'nin fiile benzerliği إِنَّ'nin benzerliğinden güçlü görülmüştür. Ancak bu durumda isminin zahir değil zamir, mezkûr değil mahzuf olması zorunlu tutulmuştur.^[55]

Benzerlik sebebiyle kazandığı amelini kaybeden kelime gruplarından biri de gayri munsarîf kelimelerdir. Gayri munsarîf kelimelerin başına ال geldiğinde gayri munsarîfıktan çıkar ve munsarîf olurlar. Zira bu kelimelerin gayri munsarîf olmalarının sebeplerinden biri fiile benzemeleridir. Kelimelerin başına ال gelmesi ve izafet terkebine dâhil olması isimlerin özelliğidir. Fiillerin başına ال gelmez ve fiiller muzâf olmazlar. Bu yüzden gayri munsarîf bir ismin başına ال geldiğinde veya muzâf olduğunda gayri munsarîflik illeti olan fiile benzeme özelliği zayıflamış ve illet ortadan kalkmış olur. Böylece kelime aslına dönmüş olur. نَعْمَ kelimesinin isim, fiil ve harfliği konusundaki tartışmalarda da sonuca benzerlik olgusu çerçevesinde varılmıştır. Bu kelimenin harf olmadığı konusunda icmâ edilmiştir. Harf değilse ya isimdir veya fiildir. Şu iki sebepten dolayı isim olamaz: Bu kelime fetha üzere mebnîdir. İsim olsaydı mebnî olmasını gerektirecek bir sebep yoktu. Çünkü isim harfe

[53] Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi'l-Sîbeveyh*, 3/21.

[54] Murâdî, *Tavdîhu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi elfıyyeti İbn Mâlik*, 1/298; Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullâh İbn Akîl, *el-Musâid alâ teshîli'l-fevâid*, 1/20-22.

[55] İbnü'l-Hâcib, *Emâli İbn'ul-Hâcib*, 2/695; Ebû'l-Fidâ, *Kitâbu'l-Künnâş*, 2/98; Ezherî, *Şerhu't-tasrîh ale't-tavzîh*, 1/330; İbn Yâfîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 4/550.

benzediği zaman mebnî olur. Oysa نَعْم ile harf arasında bir benzerlik yoktur. Eğer isim olsaydı mu'rab olurdu. O halde harf ve isim olmadığına göre fiildir.^[56]

Öte yandan ismi fâil, amelini benzerlik illeti ile kazandığından benzediği ögenin (fiil) gücünü bütünüyle alamamıştır. Bu nedenle sadece şimdiki zamana ve gelecek zamana işaret etmesi halinde fiil gibi amel etmiştir. “هذا ضاربٌ زيداً غداً” ve “مُكْرَمٌ عَمْرَأَ السَّاعَةِ” cümleleri bu çerçevede sayılmış fakat geçmiş zamana işaret eden bir durumda amel edememiş ve “ضاربٌ زيدٌ أمس هذا” cümlesinde olduğu gibi sonrasındaki kelimeye muzâf olmuştur. İsmi fâil ile mâzi fiil arasında hiçbir benzerlik kurulamadığından benzerlik kurulan alanda geçmiş zaman anlamı dışta tutulmuştur.^[57] Yine ismi fâil çoğu durumda fiil gibi amel etse de ismi fâil ile etkide bulunduğu ögenin aralarının harici bir unsurla ayrılması hoş görülmemiş^[58] ve bir sıfatla nitelendiğinde amelini kaybetmiştir. Çünkü fiile benzemekten uzaklaşmıştır.^[59]

SONUÇ

Dilcilerin Araçların kullanımlarından yola çıkarak vardıkları dil kurallarının arka planında yatan gerekçeler nahiv eserlerinde fazlasıyla yer tutmuştur. Bu gerekçelerden biri de benzerlik olgusu olmuştur. Benzerlik, kimi zaman nahivcilerin kural gerekçelendirme sürecinde başvurdukları bir illet olarak zaman da bir âmil türü olarak karşımıza çıkmıştır. Nahivciler benzerliği amiller arasında saymasalar da konuları ele alırken başvurdukları izah biçimleri benzerliğin bir âmil gibi fonksiyon icra ettiğini ve bazı konuların arka planında en temel belirleyici olarak yer tuttuğunu göstermiştir. Benzerlik kimi zaman bir nahiv kuralına ulaşmada doğrudan etken olmuş ve normal şartlarda gramer bakımından etkinliği bulunmayan bir ögeye etkinlik kazandırmıştır. Kimi zaman başka kullanımlarla kıyas edilerek onların sahip olduğu gramer yetkisine sahip olmayan kullanımların durumu benzerlik olgusu ile irtibatlandırılmış ve aralarında benzerlik bulunduğu için birinin diğerinden geri kaldığı söylenmiştir. Kimi zaman da benzerlik sebebiyle kazanılan gramer yetkisinin benzerliğin zayıflaması veya ortadan kalkmasıyla kaybedildiğine şahit olunmuştur. Sonuç olarak çalışmada ele alınan benzerlik konusu, nahivcilerin kural gerekçelendirmelerinin arka planında yatan güçlü bir olgu olarak karşımıza çıkmış ve detaylara bakılması halinde farklı olguların tespit edilebileceğini göstermiştir.

[56] Ukberî, *et-Tebyîn*, 276.

[57] İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 4/82.

[58] İbnü'l-Haşşâb, *el-Mürtecel fî şerhi'l-Cümel*, 1/128; Endelûsî, *İrtişâf*, 2/943. İsmi fâil ve muzârî fiille ilgili diğer benzerlik ilişkileri için bkz: İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 3/250.

[59] Rادییüddin Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî Radî, *Şerhu's-Şâfiye*, nşr. Muhammed Nûr el-Hasen, Muhammed ez-Zifzâf, Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1975), 1/292.

KAYNAKÇA

- Demâmîni, Muhammed Bedruddin b. Ebubekir b. Ömer. *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevaid*. Nşr. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Mufdî. 1983.
- Ebû Muhammed Bahâüddin Abdullah İbn Akîl. *el-Musâid alâ teshîli'l-fevâid*. Nşr. Muhammed Kâmil Berakât. 4 Cilt. Dimaşk-Cidde: Dâru'l-fikr-Daru'l-medenî, 1400.
- Ebû'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmâil b. Ali. *Kitâbu'l-Kunnâş fî fenneyin-nahvi ve's-sarf*. Nşr. Riyâd b. Hasen el-Havvâm. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 2004.
- Ekizer, Duran. "Sa'uddin et-Teftazanî'nin (ö. 792/1390) Şerhu Dîbaceti'l-Mişbah Adlı Risalesinin Tahkiki ve Nahiv Açısından Değerlendirilmesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 62/2 (2021).
- Endelûsî, Ebû Hayyân. *et-Tezvil ve't-tekmîl fî şerhi Kitâbi't-Teshîl*. Nşr. Hasan Hindâvî. 11 Cilt. Dimaşk-Riyad: Dâru'l-kalem, 2013.
- Endelûsî, Ebû Hayyân. *İrtîşâfu'd-darb min lisâni'l-Arab*. Nşr. Receb Osman Muhammed-Ramazan Abdu'ttevvâb. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1998.
- Ezherî, Halid b. Abdullah. *Şerhu't-tasrîh ale't-tavzîh*. Nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2000.
- Fârîsî, Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr. *el-Mesâilu'l-Halebiyyât*. Nşr. Hasan Hindâvî. Dimaşk & Beyrut: Dâru'l-kalem & Dâru'l-menâre, 1987.
- Galâyîni, Mustafa. *Câmiu'd-dürûsi'l-arabiyye*. Nşr. Abdulmunim Hafâce. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 1994.
- İbn Babeşâz, Tahir b. Ahmed. *Şerhu'l-Mukaddîmeti'l-muhsibe*. Nşr. Halid Abdülkerîm. 2 Cilt. Kuveyt: Matbaatu'l-asriyye, 1977.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. Nşr. Muhammed Ali Neccâr. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-ilmiyye, 1952.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *el-Munsif şerhu kitâbi't-tasrîf*. Nşr. Abdullah Emin İbrahim Mustafa. 3 Cilt. Kahire: İdâratü'l hayâti't-türâsi'l-kadîme, 1954.
- İbn Habbâz, Ahmed b. Hüseyin. *Tevcihu'l-Luma' şerhu kitâbi'l-Luma'*. Nşr. Fâyiz Zekî Muhammed Diyâb. 2. Bs. Kahire: Daru's-selam, 1428.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn. *Evdahu'l-mesâlik ilâ elfiyeti İbn Mâlik*. Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, ts.
- İbn Ufûr, Ebu'l-Hasen Ali b. Mu'min b. Muhammed b. Ali. *el-Mumtiu'l-kebir fî't-tasrîf*. Nşr. Fahreddin Kabâve. Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 1996.
- İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ Yaîş b. Ali. *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*. Nşr. Emîl Bedî' Yakub. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1422.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl. *el-Usûl fî'n-nahv*. Nşr. Abdülhüseyn el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1996.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Abdurrahman. *el-İnsâf fî mesâli'l-hilâf beyne'l-basriyyîn ve'l-küfiyyîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 2003.
- İbnü'l-Esir, Mecdüddin Ebû's-Seâdet el-Mübârek b. Muhammed b. Eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Bedî' fî ilmi'l-Arabiyye*. Nşr. Fethî Ahmed Aliyyüddin. 2 Cilt. Mekke: Câmiatu Ummu'l-kurâ, 1978.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddin Ebî Amr Osman b. Ömer. *Emâli İbn'ul-Hâcib*. Nşr. Fahr Sâlih Süleyman Kadâre. 2 Cilt. Beyrut-Amman: Dâru'l-ciyl-Dâru Ammâr, 1989.
- İbnü'l-Haşşâb, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed. *el-Mürtecel fî şerhi'l-Cümel*. Nşr. Ali Haydar. Dimaşk, 1972.
- Îd, Muhammed. *en-Nahvu'l-musaffâ*. Kahire: Mektebetu's-şebâb, 1971.
- Kevkeb, Hamdî. *el-Efâlu'n-nâkisa*. Daru'l-buhûs ve'l-İlâm, 2008.
- Murâdî, İbn Ümmü Kâsım. *Tavdîhu'l-mekâsid ve'l-mesâlik bi şerhi elfiyeti İbn Mâlik*. Nşr. Abdurrahman Ali Süleyman. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-fikr el-Arabî, 2001.
- Nâziru'l-Ceyş, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed. *Temhîdu'l-kavâid bi şerhi Teshîli'l-fevâid*. Nşr. Ali Ahmed Fahir ve diğerleri. 11 Cilt. Kahire: Daru's-selam, 1428.
- Radiyyüddin el-Esterâbâdî, Necmü'l-eimme. *Şerhu'l-Kâfiye*. Thk. Hasan Muhammed Hıfzî. 2 Cilt. Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1414.
- Radî, Radiyyüddin Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî. *Şerhu's-Şâfiye*. Nşr. Muhammed Nûr el-Hasen, Muhammed ez-Zîfzâf, Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1975.
- Rummânî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa. *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*. Nşr. Yusuf b. Abdurrahman b. Nâsır el-Arifî. B.y.: y.y., ts.

- Sabbân, Ebu'l-İrfan Muhammed b. Ali. *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik & Şerhu'ş-şevâhid li'l'Aynî*. Nşr. Tahâ Abdurraûf Sa'd. 4 Cilt. B.y.: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.
- Sehâvî, Alemuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Sıfru's-saâde ve sefiru'l-ifâde*. Nşr. Muhammed Ahmed ed-Dâlî. 2. Bs. Beyrut: Dâru Sâdir, 1415.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. Nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârun. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1988.
- Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbânî. *Şerhu Kitâb'î Sîbeveyh*. Nşr. Ahmed Hasan Mehdelî-Ali Seyyid Ali. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2008.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-Iktirâh fî usûli'n-nahv*. Nşr. Abdulhakîm Atıyye. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1427.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*. Nşr. Ahmed Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998.
- Şerhu Ibn-i Akîl*. Nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-türas, 1980.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin. *el-Lübâb fî ileli'l-binâi ve'l-irab*. Nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât - Abdülilâh Nebhân. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-fikr el-muâsır-Dâru'l-fikr, 1995.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin. *et-Tebyîn an mezâhibi'n-naĥviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. Nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin. Beyrut: Dâru'l-garb el-İslâmî, 1986.
- Verrâk, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Abdullah. *İleu'n-nahv*. Nşr. Mahmud Câsim Muhammed Derviş. Riyâd: Mektebetu'r-rüşd, 1999.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail. *el-İzâh fî 'ileli'n-nahv*. Nşr. Mâzin el-Mübârek. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1986.

